

CIEŃ (532) *sb m i f*

m (497), *f* (8), *m a. f* (27); *f WitośLut* (2); *m : f WróbŻołt* (3 : 1), *Mącz* (13 : 5).

-e- (503), -ę- (29).

-e- (66), -é- (49); -e- *MurzNT*, *Mącz* (26), *KochTr*, *KochJez*, *KochFr* (3), *KochWr*, *ZawJeft*, *GórnTroas*, *KochCn* (2), *OrzJan*; -é- *BiałKat*; -e- : -é- *OrzQuin* (2 : 1), *GrzepGeom* (4 : 36), *KochPs* (8 : 5), *KochPieś* (5 : 3), *KochFrag* (3 : 2), *GosłCast* (6 : 1).

sg N cień (127). ◇ *G* cienia (51), cieniu (12); -u *RejZwierc* (2); -a : -u *Mącz* (4 : 2), *GrzepGeom* (2 : 6), *SkarŻyw* (1 : 1), *Calep* (2 : 1). ◇ *D* cieniowi (10). ◇ *A* cień (59). ◇ *I* cieniem (103); -em (8), -ém (4), -ęm (2), -(e)m (89); -em *OrzQuin* (3), *BiałKat*, *KochTr*, *GosłCast* (2); -ém *ZawJeft*, *GórnTroas*, *OrzJan*; -ęm *GórnDworz*; -em: -ém: -ęm *KochPs* (1 : 1 : 1). ◇ *L* cieniu (77), cieni (4). ◇ *pl N* cienie (19); -e (3); -(e) (16). ◇ *G* cieniów (16), cieni (3) *KochTr*, *WisznTr*, *KochFrag*; ~ -ów (3), -(o)w (13). ◇ *A* cienie (30); -e (3) *KochTr*, *KochPieś*, *GosłCast*, -é (1) *KochFr*, -(e) (26). ◇ *I* cieniami (8), cieniami (1) *CzechRozm*. ◇ *L* cieniach (7), cienioch (3); -ach *GrzepGeom* (2), *CzechRozm*, *ModrzBaz*, *KlonŻal*, *PowodPr*, *KlonWor*; -och *BibRadz*, *RejPos*. ◇ *V* cienie (2); -é (1), -(e) (1).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

1. *Ciemna plama padająca od jakiegoś przedmiotu na oświetlone tło, miejsce osłonięte od promieni słonecznych, zaciemnione, chłodne; odbicie w wodzie; umbra Mymer¹, Mącz, Calag, Calep, Cn (341) : Umbra. Schaten. Cień. Mymer¹ 3v; Ten [ptak] tak się słońca chroni, iż też dzieci swoje z gniazdem około krza za cieniem obnosi albo obwłoczy *FalZioł* IV 25d; *LubPs* S3v; Pożrzał nędznik ná ftronę áno się cień rufza/ Toż dopirko ná poły wftąpiła weń dułzá. *RejWiz* 84v; Chcesz áby wftąpił cień [umbra] (słoneczny ná zegárze) dziefiącią linii: Czyli áby się wrocił dziefiącią kárbow á ftopniow? Y rzekł Efechiałz: Latwieć przyość cieniowi ná dziefięć linii á prętow/ áni chcę by tho było: ále żeby się wftąp wrocił dziefiącią kárbow. Wzywał tedy Ifáiałz Prorok Páná Bogá: y wfteczyl cień przez dziefięć linii á prętow ktore iuz był záłfedeł ná zegárze Acházowym/ wftecz dziefiącią Kárbow. *Leop* 4.Reg 20/9-11, *Ion* 4/6; Láfy thež y drzewá podáwáiące wdzięczną wonność/ ná rofkazanie Boże záłfonią cieniem fwym Izráelá. *BibRadz Bar* 5/8, *Iob* 40/17, *Is* 25/5; Alexánder fzedł do niego [do *Bucefala*]/ vzdę włożył/ obrocił go ku słońcu głowá/ rozumiejąc to doniego iż gdy cień widzywał tedy rad záwichrzył *BielKron* 122v; *GrzepRożn* N2; Nam sciatheras Ieft gnomon/ to yeft pálcát áłbo láłczká która cień ná tákowym zegárze kładzie áłbo okázuye. *Mącz* 373b; Umbrosus, Cieniſty/ pełny cieniá. *Mącz* 502a, 35b, 245c, 251d, 264b, c (10); Przetóz/ kto chce może y ták iáko Thales zmierzyc po cíeniu iáką kolwiek rzecz wyfoką: iedno że nie może być czáfu inſzego iedno o południu/ kiedy fye cíenie z rzeczámí porownáią. *GrzepGeom* 04, O3v [2 r.], 04 [4 r.], O4v [3 r.], Pv [7 r.], P2v; W iáfny dzień záwždy cień zá káżdym chodzi *RejZwierc* 224v; *BielSpr* 63; *BudBib Ion* 4/6; *BiałKaz* B4; Bo funnienie złego żywotá będzie ie trwożyć [...] ftráchu wielkiego/ nietylko od nieprzyaciela/ ále też y od fámege cieniá [*sed ab ipsis etiam umbris*] ábo fzumu liſtkow ná drzewie będzie ie nápełniác. *ModrzBaz* 113; niedopułzczáią złoczyńcom w zgromádeniu ludzkim przebywác/ áby towarzylzeniem/ rozmowá/ á ná wet fámyim cieniem [umbra] niełzkodźili dobrym *ModrzBaz* 141; Mára człowiek: a iego látá fá lotnemu Cieniowi rowné niehámnemu. *KochPs* 209, 121; Cień Piotrow chore leczył. *SkarŻyw* 600 *marg*, 301; Niedóydzie cię tu słońce/ przyrzékam*

ia tobie/ Choć lię nawyszżéy wzbiie/ á profté promienié Sćiągną pod swoie drzewá rozłtrżéláné cienié *KochFr* 43, 93; *KlonŻal* Bv; Iuż mdlé bydło łzuka cieniá/ Y ćiekącého łtrumieniá *KochSob* 62; Sciatheras – Inftrument gwiazdarski ktori zczienia godziny y wiatr pokałuię. *Calep* 953b, 29b, 560a, 731a, [1134]a; *GórnTroas* 40; Coż iełt moy żywot/ o Pánie/ inłzego/ Iełli nie obraz/ cieniá nikuńcego? *GrabowSet* S2v, O2; Trzećie/ gdy tu Pan Bog też moc dał ćieniowi Piotrowemu ktorą y ćiału iego *WujNT* 417, *Act* 5 arg, s. 416 [3 r.], 435, Aaaaaa2v, Aaaaaa4v, Bbbbbbb3v; Pod nimi ćień wełoła wonną łánkę kryie *WitosłLut* A3v; *SkarKaz* 41b, 122b.

cień kogo, czego (37): ábowiem takiey iełt moci iłz wężowie poranu j wieczor chronią łie cienia tego Iefionu *FalZioł* I 53d, I 48d, 106c; Cień ludu tego przikryła gori Cień ludu, czułz tey winnice. *WróbŻołt* 79/11; *RejPs* 120; *LubPs* X5v; *Leop Is* 18/1; *BibRadz Iudic* 9/36, *Ez* 17/23, *Os* 4/13, *Mar* 4/32, *Act* 5/15; *GrzepGeom* 03, O4v [3 r.]; *RejPos* 312v [2 r.]; *KuczKat* 275; *BielSpr* 63; *BudBib Is* 34/15; *CzechRozm* 182; *SkarŻyw* 132, 600; *KochJez* A2; *WujNT Mar* 4/32, s. 143, 365, *Act* 5/15, s. 416 (8); *SkarKaz* 41b [2 r.]; *SzarzRyt* B3.

cień od czego (22): *RejWiz* 23v, 85v; Cienie od gor widziłz [*umbras montium vides*] iákoby głowy ludzkie/ á tym łie omyłáłz. *Leop Iudic* 9/36; *Mącz* 274d; Abowiem kiedyby łáłká mogła być tylka iáko Wieża/ tedyby też ćień od niéy ták dáleko łzedł iáko y od wieże *GrzepGeom* O4v, 03, O3v [4 r.], 04, O4v [5 r.], P [5 r.]; *WitosłLut* A5v.

W porównaniach (26): *SeklWyzn* 3v; Podziwienie/ iż táką Pan pieczę ma o ludzyoch/ gdyż łą iák cień. *LubPs* ee5v marg, Zv; włzáłke iż zá pracą w rzeczy połpolitey vżyteczną/ chwałá ták muł iść/ iáko cień zá Słóńcem idzie *GroicPorz* B; *Leop Iob* 8/9; Dni moię łą iáko cień [*sicut umbra inclinata*] ktori przemiia *BibRadz Ps* 101/12; *RejAp* 115; *RejPos* 40v, 312v; Iáko ćień pochylony/ gdy łłóńce gáłnie/ Ták y ią nielzczeńłiwy niłzłceię włáłnie. *KochPs* 169; *WisznTr* 12; *KochPieś* 35, 44; *Calep* 560a; *KochCn* B4v [2 r.]; *GrabowSet* S2v; vłtániem iáko cień znikomy *LatHar* 638; *KołakSzczęł* A3v, D; *WujNT* 417 [2 r.], Aaaaaa4v; *SkarKazSej* 683a; *SzarzRyt* Av, B3.

W charakterystycznych połączeniach: cień bluszczowy, dąbrowny, drzewny (drzewowy) (2), jaworowy, leśny, lipowy, lotny, marny, mijający, miły, niedostępnny, nikuńcy, (z)nikomy (2), obłokowy, sowity; cieniem chłodzić, okładać, okryć, (okrywać się, zakryć) (5), zasłonić; cienia szukać.

Zwroty: »(swego) cienia bać się, lękać się« [*szyk zmienny*] (7 : 1): *BierRozm* 9; A za diabła młodołcz łtoi Kto łie łwego cienia boi *RejJóz* Dv; *GliczKsiąż* C8v; A łwego cieniá márnie by łie też nie lękał. *RejZwierz* 29v, 72v, 110; Suam ipsius umbram metuere, Sam łie łwego cienia bać. *Mącz* 501d; *KochPs* 79.

»bać się jako cienia swego« (1): A gđzyełz tedy v tych then początek mądrołci iełt/ co łie wiecey boiá nędznego człowieká/ á nie ináczey iáko cieniá łwego *RejAp* 120v.

»iść jako cień za ciałem« (1): Poty tedy chćiwołł sławy ma być chwaloná/ pokiby łię o cnotę opieráłá/ á łzłá zá nią iáko cień zá ćiałem [*sequatur tanquam umbra corpus*]. *ModrzBaz* 59.

»w cieniu, pod cieniem leżeć« = *sub umbriferis arboribus dormire PolAnt*; *quiescere in umbra Calag* [*szyk zmienny*] (3 : 2): á pod cieniem drzewowym leżąc knim rzekł, odeczcie prołzę was *BielŻyw* 77; *BibRadz Iob* 40/16; Bo będzie drugi wolał gđzie w cieniu pod dębem leżeć/ álbo w kofel náględać/

niźliby fie tym co iest iemu potrzebnego álbo pożythecznego párác miał. *RejZwierc* 113; *ModrzBaz* 109v; *Calag* 401b.

»na (swoj) cień patrzeć, poglądać; cień upatrować« = *zajmować się wyłącznie swoją osobą* (1 : 1; 1): Ná Hárdego. IDź ty przedlię á pátrzay/ byś nie zmylił kroku/ Pluy ná ftronę/ á ná cyeń/ pogląday po oku. *RejZwierc* 124; iuz ten iest iáko bálwan przed Máyeftatem iego: ktory [...] mnima w myłli fwey iżby takie⁸⁰ drugiego áni w rozmowie/ áni w fprawach/ áni w żadnych połtępkoch/ nie było rownego iemu: fam fie łobie iedno podobáiąc/ fam fie w łobie kocháiąc/ fam iedno ná fwoy cień pátrząc, *RejPos* 228; *RejZwierc* 53.

»(po)dawać cień« [szyk zmienny] (5): *BibRadz Dan* 4/9; Gnomon, [...] Miáfto żelázá álbo laski/ która ná zegárze słonecznym cień dáyaç vkázuye o ktorey godzinie yeft/ *Kompás. Mącz* 147b; *RejZwierc* 18; *KochFrag* 26, 28.

bibl. »jako cień przechodzić (a. schodzić), przejść (a. zejść)« [szyk zmienny] (5 : 2): *BibRadz Ps* 143/4; Kto wie czego człowieku potrzebá w żywocie iego dni wżytkich/ ktory przelzedł iáko cień/ álbo kto mu powie co ma być po nim ná fwiecie. *BielKron* 80v; *KuczKat* 430; *BiałKaz* B4; *CzechRozm* 218; *WisznTr* 34; *LatHar* 167.

bibl. »jak(o) cień (prze)mijać (a. (prze)minąć)« = *fugere velut umbra PolAnt* [szyk zmienny] (7): *LubPs* X3v; *BibRadz Iob* 14/2, *Eccle* 7/1; Coř mu pomogła Pychá iego? Iáko cień minęła wżytká. *SkarJedn* 246; gdyż to wyznawa że człowiek poddány iest próżności/ ktore⁸⁰ dni iáko cień przemijáją *CzechEp* 162; *ReszList* 183; *SkarKaz* 422b.

»siedzieć (a. siadać) w cieniu« [szyk zmienny] (3): *Leop Ion* 4/5; *Qualis populea moerens philomelae sub umbra, amissos quaeritur foetus*, Iáko álbo yákim łpofobem/ żałofni słowik zwykł oplákáwać fwych ptařąt fyedząc w cieniu ná Topoli. *Mącz* 337b; Nie rad żnieř/ nie rad kořífz: á w ćieniu rad řiadař *KlonWor* 45.

bibl. »uciec (a. uciekać) jako cień« (2): Iáko kwiat wychodzi y wyćináją (iy) á vćieką iáko cień [*fugit velut umbra*]/ y nie zářtánawia fię. *BudBib Iob* 14/2; *BiałKaz* B4.

»cień (u)czynić« [szyk zmienny] (4): *Mącz* 502a [2 r.]; łpodek iego czynił cień zwierzętom polnym [*sub se umbram faciebat bestiis agri*]/ á ná gałęziu iego/ mieřkáli ptacy niebieřcy *BudBib Dan* 4/12[9]; *Calep* 1134b.

»jako cień zniknąć« (1): Bo gdy będziefz raczył nieynáczey iedno iáko cień mogę zniknąć zręku ich *RejPs* 164.

Wyrażenia: »cień rozkoszny« (3): *RejZwierc* B4v, 170; O Blufzczyku miły pierwey żwiędnąwřzy vpadař/ á niźeli wzrořtem twym wfpaniáłym y ćieniem rořkofńnym twoie dźiř od řmutku łpracowane Ionařze ogládař. *WysKaz* 2.

»wdzięczny cień« [szyk 2 : 1] (3): Y řiedli pod Cypryřem nadobnie pachniáym/ A wdzyęczny cień od řiebie wřzędzye podáiącym. *RejWiz* 85v, 23v; *RejZwierc* 18.

Wyrażenia przyimkowe: »pod cień« (1): *Captare umbras arborum*, Cienia łzukáć/ Pod cień vćiekáć. *Mącz* 35b.

»w cień« (3): fkray czebulę wtalerziki/ ápothym vwiązawły każdy talerzyk nitheczką albo wdziac na nic ony talerzyczki á zawieścić kędy w cień iżeby tak vřchnęła przez trzydzieści dni *FalZioł* I 133a; *GlabGad* G; *KochPieś* 40.

»pod cieniem« = *sub umbra PolAnt*, *Vulg* (10): *FalZioł* I 48d, 106c; á podawa z siebie gąłęzie wielkie/ tak iż pod cieniem iego mogą mieć gniazdá ptacy powietrzni. *BibRadz Mar* 4/32, *Ez* 17/23; *BielKron* 50v; *RejZwierc* 159v; *WujNT Mar* 4/32; *WysKaz* 1. Cf »pod cieniem leżeć«.

»w cieni(u)« = *in umbra PolAnt* (32): Mabytz to ziele zbierano ku chowamu [!] na ořtátku wiořny: a ma bytz łuszono w tzeniu *FalZioł* I 1a, I 79d, 81d, 87d, 147a, II 22v (9); *Umbraculum*, Mieyřce w czieni zasłóná/ letnia yátá/ obroná słoneczna *Mqcz* 501d, 501d; *SienLek* 46v, 47v, 64, 82v, 160v; *GórnDworz* Ov; *RejZwierc* 170; *BudBib Is* 34/15, *Ion* 4/5; *Zwáliwły* řie tám w cieniu/ vřnął iáko trzebá *HistHel* C3; *WisznTr* 12; *KochPieś* 43; *Calep* 1134b; *WujNT* 365; *SzarzRyt* D2v. Cf »w cieniu leżeć«.

W przen (97): Abowiem od tego ták zacnego celu á od tey řwiętey cnoty/ y od thákiego każdego kto řie około niey báwi/ dáleko na wřchod/ ná zachod/ ná północy/ y ná południe/ á tákże y ná wřze řtrony cień zálátuie/ y tu ielźcze zá żywotá y po řmierci. *RejZwierc* 23; *Pan* vřtáwicznie bęđie przy boku twoim/ Y ten cię zewřząd cieniem okrije řwoim *KochPs* 187; iż choćia nie wřzyřcy řá ták řwięci iáko Piotr/ ále że řá cieniem Piotrowym/ y ořobę iego wyrażáią/ przetoż ináią moc y władzú Piotrowi od Bogá dánú *WujNT* 417, 417.

cień czego (82): *RejPs* 190; *Leop Cant* 2/3; *BibRadz Eccle* 7/13 [2 r.]; *Mqcz* 425a; Gdyż przed tym widzyeli/ iż iedno cieniem řwey możnořci řwiętey vzdrawiáło wiele niemocnych ono řwięte á możne Bořtwo iego. *RejPos* 204; *ModrzBaz* 64; *KochPs* 19; *ArtKanc* P8v; *SkarKaz* 672b. Cf *Wyrażenia*.

Zwrot: »cień ułápić« = *dokonać rzeczy niemożliwej* (1): Każeřz mi cięń vłápić? iáłnie niewyřłowifz: Vkaż kto ielř beřpiecznie: czemu niewymówifz? *GosřCast* 65.

Wyrażenia: »cień boży« = *tytuł władców tureckich* (z *arabskiego zillu 'llahi fi arzejn* = *cień Ařłacha na dwóch kontynentach*) (3): yam czyn Buozy na ziemy. *MetrKor* 46/46v, 46/117v, 175.

»pod cieniem ręki, prawice« = *pod opieką* (1 : 1): *LubPs* cc2v; *Pan* [...] pod cieniem ręki twoiey [*in umbra manus suae*] zálřczycił mię y położył mię iáko řtrzałę wybornú *Leop Is* 49/2.

»cień skrzydeł« [*w tym: w cień* (1), *pod cieniem* (16), *za cieniem* (1), *w cieniu* (4)] = *opieka, osłona* (25): á rácz mię zákryć icieniem řkrzydł řwoich przed wřřtytkiemy przygodámymemy. *RejPs* 22v, 23, 53v, 84, 85, 89v, 136; *Syny ludzkye* pod cyenyem řwyc řkrzydłeř położył *LubPs* I4v, O2v, Pv, V; *Leop Ps* 16/8; *BibRadz Ps* 16/8; *BielKron* 465v; *RejPos* 44, 146v; *Strzeż* mię iáko zřenice oka/ w cieniu řkrzydeł [*in umbra alarum*] twoich řkryi mię. *BudBib Ps* 16/8 [*przekład tego samego tekstu RejPs 22v, Leop, BibRadz, KochPs 22, LatHar 65*], *Ps* 56/1[2]; *KochPs* 22, 90, 138; A duřzá ták zwiedziona/ Niech w cień twyc řkrzydeł řtroni *GrabowSet* N2; *LatHar* 65, 291; *CzachTr* [D2].

bibl. »cień řmierci, řmiertelny« [*w tym: pod cieniem* (2), *w cieniu* (22)] – *groźba, zagrożenie, bojaźń* (40 : 1): *OpecŻyw* 12v; Abowiemes nas vkorzył na tym mieřtczu vdręczenia á przykrył nas cień řmierci. *WróbbŻořł* 43/20, 07, 106/10, kk5v [2 r.]; aby řię wyiařnił/ tym ktorzy řiedzú wcięmnocnořci i cięniu řmierci [*umbra mortis*] *MurzNT Luc* 1/79; Ták iż choćbych chodził w cyenyu řmierci wyeczney/ Nye řtrách myę nie złęgo bom w řtrazy beřpyeczney. *LubPs* F3, M2, T3v, Y5 [2 r.];

Leop Ps 87/7, Is 9/2; BibRadz Iob 28/3, I 283c marg, Iob 34/22, Ps 106/10, Luc 1/75 [79]; Lud then ktory chodzil w ciemnościach widzial swiatlosc wielka/ ktora weszla tym ktorzy miezkali pod cieniem smierci *RejPos 14v; ale y swiatlosc wielka miala sie zywic a vkazac tym/ ktorzy liedzyeli/ iako w ciemnościach/ a iako w cieniu smiertelnym RejPos 14v, 14v [2 r.], 15 [3 r.], 17, 297v [2 r.]; ale bedacym w cieniu smierci a scisnionym ciezskimi grzechowymi y Szatankimi pety/ wczynil swiatlosc KuczKat 25; BudBib Is 9/2; SkarJedn 401; ArtKanc A18v, Q6v; A ktoz mie ftamtad wyprowadzil/ gdziem byl vsiadl slepotą zarázony/ cieniem smierci obtoczony? LatHar 568, 46, 568; WuJNT Matth 4/16, s. 14 marg, Luc 1/79; WysKaz 7.*

»cien swiata« [*w tym: pod cieniem (3), w cieniu (1)*] (5): O wielkafz sie tho swiatlosc zywila a wielka pocieha nam niebozatkom/ ktorzychmy chodzili w tym cieniu a w ciemnościach tego swiatla. *RejPos 15v, 39; Iako liedzimy pod cieniem swiatla RejZwierc Aaa4, 170 [2 r.].*

Wyrazenia przyimkowe: »z cieniu« (2): Takze my tez pod thym drzewem a pod tym cieniem swiatla tego to sie ofkubamy/ tho sie przewracamy/ to sie chlodzimy/ to sie nam niechce s cieniu tego *RejZwierc 170, 170.*

»pod cien« (2): *BibRadz Cant 2 arg; Ale pan kazdego bronil/ Kto lye pod iego cien fkloni. KochPs 19.*

»pod cieniem« (32): Pod cieniem [*sub umbra*] onego/ ktoregom pozadala/ liedzialam *Leop Cant 2/3 [przeklad tego samego tekstu BibRadz]; BibRadz Eccle 7/13 [2 r.], Cant 2/3; Sub umbra foederis, Pod cieniem przimierza. Mqcz 425a; RejZwierc B4v; ModrzBaz 64; ZawJest 16; iesli pod iego obrona y cieniem odpoczywac chcemy: targac tych lancuchow tak mocnych nie mozem SkarKazSej 672b. Cf »pod cieniem ręki«, »cien skrzydel«, »cien smierci«, »cien swiata«.*

a. Odbicie w wodzie (5) : A gdy w wodzie fwoy cien wzraza/ Plá innego támo mnimal. *BierEz K3v, K3v [2 r.]; BielKron 46 [2 r.].*

2. Ciemność, mrok; umbra PolAnt, Vulg; tenebrae Mqcz (55) : Iako sluga pragne cienia [*anhelabit umbram*]/ a iako naiemnik czeka zaplata za pracą swoię. (*marg*) To iest nocy aby odpoczyna. (–) *BibRadz Iob 7/2 [przeklad tego samego tekstu BudBib];* Po zesciu ftarego zakonu a wypehleniu od Kryfthula wczynionemu/ kosciol z nowotku mial byc dzialan/ cien po swiatlosci. *BielKron 266, 23; SienLek 53v; BudBib Iob 7/2, Cant 2/17, 4/6; Niż cienie ialne slonce/ ze dniem rozlaczyllo/ Wlytoko moc twoia Panie y slowo rzadzilo GrabowSet E, C4v [2 r.], D3, T3v; Czarny nocy posrzodek/ gdy cieniem obléwa Swiat/ wzelki duch zywiacy mile odpoczywa. GoslCast 31; KlonWor 21.*

cien czego (5): Tam mial iamę Iez/ y wychowal Iezeta/ y okopal/ a wychowal w cieniu iey *Leop Is 34/15; GoslCast 68; SzarzRyt A3. Cf »nocy cien«.*

W porownaniu (1): Iuz cie y przyiaciele na ten czas nie znaią/ Iako cienie przed Sloncem ialnym wciekaią. *CzahTr H4v.*

Zwrot: peryfr. »cieniem (smiertelnym) odziac, zakryc« = *kazac umrzec (1 : 1):* Lecz wzalosci fowitey cną malzonke iego Zoftawiwly/ cieniem go smiertelnym odzialy/ Mnie w sieroctwie zoftawic tym nie zalowaly. *KolakCath B3; GoslCast 26.*

Wyrazenia: »chmurny cien« (1): pare bialych niech Cupido Golębi lecem iedwabnym pozenie/ Przez chmurne cien. *SzarzRyt D4v.*

»gorne cienie« (2): *KlonŻal* A4; [wołki] Ozwały się w iáłkuni/ żáłośnie ryczáły: Bo tám w tych gornych ćieniách iuz były zdżiczáły. *KlonWor* 23.

»leśny cień« (2): Miawłzy odnieść śiołtrę żenie/ Záwiódlęś ią w leśne ćienie. *KochSob* 65; *KołakSzczęśl* Av.

»nocny, nocy cień« [szyk 6 : 1] (5 : 2): Z krzykiem/ z hukiem ogromnym áż obłoki grzmiáły/ A cienie nocne głóśły w lefiech rozdwaiáły/ Bili/ liekli Tátárow *StryjKron* 632; NOcne ćienie czárną bárwą świát okryły *WisznTr* 30; *KochPieś* 24; *GrabowSet* F3, X; ćiemnéy nocy ćienie/ Dżień/ gdy fie rodzi/ niedługo rozwienie *GosłCast* 68; *SzarzRyt* A3.

»cień wieczorny« (2): biádá nam/ że się náchylił dżień/ że się rozciągnęły ćienie wieczorne [extenderunt se umbrae vesperi] *BudBib Ier* 6/4; *KochPs* 151.

Wyrażenia przyimkowe: »z cienia« (1): O kthorych łłuznie mowić tho nie moiá głowá/ Bo Słońcá nie doleći nigdy s ciniá Sowá. *RejWiz* 115v.

»w cień« (5): Iełtli chori nie rad świátła widzi/ á obracza się w cień. *FalZioł* V 13v; *SienLek* 22v; *KochSob* 65; IÁk człowiek/ co się dopuści niecnoty/ Słońcá nie lubi/ lecz się kryje w ćienie *GrabowSet* Ov; *KołakSzczęśl* Av; *KołakCath* B3v.

»w cieniu« = *in umbra* *Vulg* (7): Bo iáko iełt iálnieyłzy záwždy ogień w cieniu/ Tákżeć cnotá poczciwa w káżdym wćiśnieniu. *RejWiz* 141v, 154; *Leop Is* 34/15; Forma in tenebris nosei non quita est, Xtałt álbo twarz nie mogła być w cieniu poznána. *Mącz* 340a; *RejPos* 337; *KlonŻal* A4; *KlonWor* 23.

W przen (7) : poniewáż od Bogá świátłóści [...] v ktorego niemáłz odmiány świátłóści/ ćieniá ná przemiány przychodzącego y odchodzącego/ wżyłtko dobre dołkonáłe pochodzi. *CzechRozm* 209; *GrabowSet* S2v; *SzarzRyt* D3v.

cień czego (3): *CzechRozm* 251 v; A ią co dáley/ lepiej cień głęboki Błędow mych widzę *SzarzRyt* A, A2.

Wyrażenie przyimkowe: »w cieniu« (1): Mądrego człowieká łą oczy w iego głowie/ á błazen w cieniu chodzi. *BielKron* 79v.

a. *O podziemiach (piekle)* [tylko w pl] (7) :

ćienie czego (1): o lutości Pánie/ rácz władzą odiać mey żáłości: Abym nie był łkazány Ná długie/ a łna ono potępienie/ Gdzie wieczną łtráchow ćienie *GrabowSet* K2.

Wyrażenia: »piekielne cienie« (1): Tákich mędrcy równią ślepey Proferpinie/ Y Tyłiphonie przykrey/ gdy łwoy łep rozwinie. Ná ktorym zá łłoneczne ma łobie promienie/ One ogniłte węże/ gdzie piekielne ćienie. *KołakSzczęśl* C2v.

»cienie wieczne« [szyk 1 : 1] (2): *GrabowSet* K2; Lecż dufzá ná powietrze żáłołna wćieklá: Szłá w one ćienie wieczne zgrzytáiąc do pieklá. *KlonWor* 43.

Wyrażenia przyimkowe: »z ceniow« (1): SZARY FRANT. IĐę ią z łwycch páłaców y ćieniów zákrzytych *GosłCast* 13.

»w cienie« (4): Wepchnionym iełt/ w cogłębłze ieżioro/ y w cienie/ Albo w mieścá/ do ktorych záięte śmierć żenie. *GrabowSet* H3, G2, I3; *KlonWor* 43.

3. *Ubocze, ukrycie* (21) :

Szeregi: »w kąty i w cieniu« (1): Ale to mieyfce [raj] po zgrzeźzeniu Adamá/ ítráćilo fwoie wfzytki dáry oľobne/ obroćili fie w ímutek y kľopot: zwáľzćzÁ gdy fie po zgrzeźzeniu krył w kąty y w ćienie przed oblicznośćią Bożą. *BielKron* 466v.

»w cień ani pod korzec« (1): Nigd [!] świece zapáľiwfzy ią (*marg*) wfkryte kładzie (—) wfćień nieftawia [*Nemo autem lucernam accendens in abscondito ponit*] ani pod korzec/ ale na świcznik *MurzNT Luc* 11/33.

»w cieniu albo w pochronie« (1): á zyadfy onę íztukę mięfá [...] tákże teź gľod gdzie w cieniu álbo w pochronie iákiefy ćirpieć muśi/ iáko oná wygá pod łáwá. *RejZwierc* 104v.

Wyrażenia przyimkowe: »z cienia« (4): *RejZwierc* 9v; Twóy nieprzyiaćiel łuk wźiáł/ ítrzáłę ma ná ćięćiwie/ Myśľac iákoby z ćieniá dobre ítrzelał zdráďliwie. *KochPs* 16; *KlonWor* **5, 2.

»w cieniu« (4): *KochPs* 15; *KochPieś* 36; iá ná to łádzę wfzyftkie ínfze pánié/ Bym iedno fwęgo dowiódł/ to moie ítáránié. Lecz owo duľzká kroczy/ ia w ćieniu wľęę/ Bęďzie fie czemu rośmiac/ zá to wam przyśięę. *GosłCast* 16. Cf »w cieniu albo w pochronie«.

a. *Miejsce ustronne, mało znane, niesprzyjające życiu światowemu, odsunięte od głównego nurtu życia* (11) ;

Wyrażenie: »cienie klasztorne« (2): Y tego iáko s ceniow kľáźtornych dobywfzy/ Vczynił Krolem lud mu ták męźny zlećiwfzy. *PaprPan* Dd4; *KochPieś* 13.

Szereg: »w kącie, w cieniu« (1): Znáć żeś w koľćiele máľym/ w kąćie/ w ćieniu then líft pińáł *OrzList* b4.

Wyrażenie przyimkowe: »w cieni(u)« (9): Przecźże niewoleć raczey znacźnie przed wfzítкими/ Popińac fie dzieľnoćią/ i cnotami fwymi: Niź utracáć nickszemnie wfćieniu wieku fwego *KochSat* C2; Ut vita umbralis et delicata, Zywoť pod dáchem w cieni/ to yeft ípokoyny á świebodni. *Mącz* 502a, 502a [3 r.]; *KochPieś* 51; *KochFrag* 17, 39. Cf *Szereg*.

4. *Pozór, złudzenie; nieznaczny ślad, odbicie czegoś, cecha, znak, zapowiedź, symbol* (88) : z płáćzem prośińá Pána Bogá/ áby iey to ziścił/ co iey był iáko przez ćień w oney wodzie vkázał. *SkarŻyw* 192; *GosłCast* 13.

cień czego (3): po tey drábinie/ kthora ná ípodnim ízczeľbu ma/ cień iákis pięknośći/ idźmy áź do onego naiwyfźfzego gmáchu/ gdzie niebieľka/ poźáďána/ á íftotna piękność mieľzka *GórnDworz* Mm6, Gg4v, Mm5; *SkarŻyw* 127; ták wľáńnie krzywdy tyráńfkie [...] táią fie pod iákimśi ćieniem powodu ícześćia ich *OrzJan* 31. Cf *Wyrażenie*.

Zwroty: »bać się, ľękać się cienia« (1 : 1): *BibRadz* I *2v; Niech przeto káźdy zlećzy myśľ fwą/ á miáľto rzeczy/ niech fie nieboi ćeniow ani fnow [*umbras ac tanquam somnia metuat*] *ModrzBaz* 66.

»cienia się chwytáć« (1): Mam zá to iż fie to przygodziło Zydom/ iáko onemu pfu/ ktory gdy niofł mięfo w gębie przez wodę/ vyrzáł fwoy cień w wodzye/ puścił mięfo z gęby á do cieniá fie rzucił/ ítráćił korzyść. Tákieź oni cieniá fie chwytáią/ rzecz wľáńną opuśćiwfzy. *BielKron* 46.

Wyrażenie: »cień wojny« = *namiastka, próba, ćwiczenia wojenne* (1): tedyć záprawde/ ktorzi fie w tákowych iákoby ćieniách woyny [*in his quasi umbris praeliorum*] niećwiczyli/ niemoże to być/ áby/ gdy przyidzie y ku fámey niebezpiećnośći/ mogli sobie dobrze y męźnie poczynáć. *ModrzBaz* 112.

Szeregi: »cień abo maszkarą« (1): á perfoná bez iftności nic nie ieft/ iedno cień ábo máłzkará w vmysle człowieczym ípłodzoná *CzechEp* 146.

»cień i zasłona« (1): tedyby naprzód vtraćili cień i zasłone pod którą obronnie wśyftki nierządy płodzą *MurzNT* 111.

a. *Pozostałość, resztką tego, co było* (16) : y nie mnimaycie tego/ ábym ia w Zurowicach Gośpodárstwá iákiego pátrzał [...] cíniem domá iestem/ yftáwicznie myśląc o pewnym vpadku íwym *OrzQuin* Y3v; *PaprPan* H2v; *SkarŻyw* 134; *KochFr* 82.

cień czego (9): *BierEz* N3v; *KochSat* A3; *RejAp* 143v; *RejPos* 280v; *RejZwierc* 184v; Ten obyczay woiennego ciągnienia ítárodawni Polacy ítátecźnie záchowywáli/ lecz dźis y cíniá iego niezáchowuiemy [*ne umbram quidem eius tenemus*]. *ModrzBaz* 117v; *KochFr* 111; *KochWr* 28; *PowodPr* 33.

Fraza: »(jedno, ledwie, tylko, ani, i) cień (nie) (z)ostał« (9): A gdy żimá na cię przydzie/ Náđ cię nędzniefzy nie będzie: Gdzież będzie twoie bucenie/ Gdy cię iedno cień ośtátnie [!]. *BierEz* N3v; Nie íádzcie tego mieśca z poľady dziefiefzy/ Bo to ledwie cień zośtał ozdoby przedniefzy. Co waľzych przodkow íła/ i meśtwo ípráwiło/ Ze íię to zacne miaśto wniwecz obrociło. *KochSat* A3; *RejAp* 143v; *RejPos* 280v; *RejZwierc* 184v; Táki vpad w mym íercu miłość vczyniá/ Ze mię tylko cień zośtał/ lámégo zniśczyá. *KochFr* 111; áż oná ták wielká/ y ták zacná rzeczpośpolita ku temu końcowi przyśzła/ że íey y cień nie zośtał. *KochWr* 28; *GórnTroas* 35; *PowodPr* 33.

Wyrażenie: »cień człowieczy« (2): Na koniec/ cíniem człowieczym/ a nie człowiekiem prawdziwym koźdy człowiek w Kśięśtwie Głównym żywiąc/ ieft ízpátná á wzgárdzoná rzeczą *OrzQuin* P4v; *KochPs* 60.

b. *W tekstach religijnych przy interpretacji Starego Testamentu: symbol, wzór, figura, podobieństwo, zapowiedź; umbra Vulg* (59) : A prześto iefliście ten cień ieden mázanie Oleiem s ítárego zakonu wzięli/ chowaycieśz tedy y drugie cínie. *KrowObr* 85-85v, 85 [4 r.], 85v, 91, 226 [2 r.]; *WujJud* 149v; Náđ to wypeñnił Pan Kriśius [!] wśyftki zakonne figury y známionowánia/ dla czégo iuż cień vśtápił gdy rzecz lámá przyśzła *WujJudConf* 78; przetoż Páweł od rzeczy iuż vśtáwájących y ginących/ ku pewnym y trwájącym ná wieki/ nápominał. Od cíniow odwodząc/ onych vżywác ná potym zákázował *CzechRozm* 71, 71 [3 r.]; *CzechEp* 32; W ítárym zakonie/ choć iefcźe iáko w cíniách/ Bog był znány y chwalony *PowodPr* 39.

cień czego (21): Abowyem zakon duchowny yeśt/ yáko śwyádfy Páweł S. A myáł w íobye tylko cyeń przyśzłego dobrá/ á nye práwye íftne rzeczy *KromRozm II* 1v; *KrowObr* 91v, 183v; *BibRadz I* *6v, 121; *BiałKat* 20v; *KuczbKat* 294; Nie vśtał Szábát prawdziwy (áni go my gánimy ábo odrzucamy: oprócz lámych cíniow iego/ ktorých íe iefcźe y po dzień dzień żydowie/ y to iuż tylko po części/ á nie cále trzymáią) ále owśzeki práwie dopiero ożył. *CzechRozm* 71v, 71, 71v, 94; *SkarŻyw* 493; *CzechEp* 115, 367; ABowiem zakon máiąc cień przyśzłych dobr [*umbram futurorum bonorum*]/ nie íam obraz rzeczy: nigdy nie może tymi ofiárámi ktore ná káźdy rok vśtáwicznie ofiáruią/ dośkonálymi vczynić tych ktorzy k nim przyśtępuią *WujNT Hebr* 10/1, s. 316, 319, 699, *Col* 2/17, *Hebr* 8/5; *PowodPr* 16.

W porównaniu (4): Bo gdyż ony Ceremonie iákoby cieniem światłości y prawdy były/ tedy musiało też tak być/ áby po przyściu światłości y prawdy/ która iest Pan Chrístus/ wítały. *KuczKat* 294; *WujJud* 80, 199; *CzechRozm* 87.

Zwrot: »za cień się chwytać« (1):práwie nie zá cień chwytaiąc/ ciáák nie widzą *CzechRozm* 83v.

Wyrażenie: »cienie zakonne« (5): Iefli rzetelz iż nam iuż tych cieniow zakonnych chować niepotrzebá/ á tze muż ty tedy otzyścienie zakonne/ znowu w wodzisz do kościoła krześcíańkiego? *KrowObr* 226; *CzechRozm* 93v, 267, 267v; *CzechEp* 48.

Szeregi: »(zasłona), cień, (i, a, a(1)bo, to jest) figura« [szyk 13 : 7] (20): *KrowObr* 182, 182v, 183v, 187; tym chćiwiey prágnęli przyściá Kryśtułowego/ któryby ie od grzechow wykupił y wybawił/ czego áni zakon wczynić mogli/ áni ofiáry zakonne/ bo były tylko cieniem á figurá oney prawdziwey ofiáry ciáák Kryśtułowego *BibRadz* I *6v; *CzechRozm* 71 [2 r.], 91, 93v [2 r.], 94, 164v; BAczyłes iáko wielki máiestat był kápłáństwá onego cieniu y figur zakonu Moyżefzowego *SkarŻyw* 493; *CzechEp* 112, 119; Ktemu wśytko nabożeństwo Moyżefzowkie/ pod załoną/ y pod cieniem/ y pod figurá podáne było/ co się pokázowało/ w oney załonie/ którą Moyżefz kładł ná twarz swoię *NiemObr* 83; *WujNT* 316 *marg*, 319, 699; Lud krześcíański tym więtzszy związek ma z Pánem Bogiem swoim/ im światłość y skutéczne wśzczenie nowego przymierza/ przeięga ony cienie/ figury/ y obietnice ftárego testámentu. *PowodPr* 16.

»cień, (i) podobieństwo« [szyk 1 : 1] (2): *BibRadz* I 121; A iż nie pierwey Bog okazał był tey láłki/ áni też záras podał prawdy/ bes podobieństw nie iákich cieniow y figur: tedy tego nie inśzą widzę być przyczynę iedno tę którą Apóstól Páweł pokázuie. *CzechRozm* 93v.

5. *Postać, rzecz lub pojęcie o znikomej wartości, mało ważne (9) :* *RejPs* 212; Ládá cień/ będzie miał więcey godności/ Niż ia/ wzgárdzony od twoiey lutości. *GrabowSet* Tv; Achilelá zbroynego/ niech wierzem máluie/ Z Vlifelsem iáko chce niech się pokázuie. Wśyfcy ci ftána cieniem przed Książęty cnymi *SapEpit* A3; *SzarzRyt* Av.

W charakterystycznych połączeniach: cień niepotrzebny, znikomy.

Szeregi: »(baśń), komedyja i cień« (2): Komedyja y cień tu wśytko ná ziemi. *SkarŻyw* 234 *marg*, 234.

»proch a (i) cień« (2): Rzekł Abráám/ gdyżem poczał s Pánem moim gádác/ będąc proch á cień. *BielKron* 12; nákoniec/ ślepym/ śmrodliwym/ prochem y cieniem/ ftan Swiecki bes ftanu Duchowného iest *OrzQuin* G3.

»ziemia i cień« (1): Iáko láłkawy oćiec synow lituie/ Ták równie twoich wiernych śług pan záluie: Czynu bowiem náłżego śamże świadomy/ Y pomni/ zechmy ziemiá/ y cięń znikomy. *KochPs* 154.

6. *Duch zmarłego, widmo (12) :* *KochTr* 4; A Charon [...] iuż się y śam więcey Duś przewozić boi/ Gdy tyfiąc zá tyfiącym cieniow mu przybywa *StryjKron* 255; *KlonŻal* C3v; Vćiefzna Mátko/ wzgárdziłás iuż námi/ Odśtrárzyłá cię nieużyta Páni. Nikomych cieni: bládemu pośłowi/ Oddálá ciebie żeláznemu śnowi. *WisznTr* 16; *KochFrag* 52; *KołakCath* A3; *GosłCast* 33.

W charakterystycznych połączeniach: cień czczy, (z)nikomy (2).

Wyrażenia: »blade cienie« (3): Zebych ia [...] on bród mógł przebyć/ przez który Srogi iákis przewoźnik wozi bláde cienie *KochTr* 13; *WisznTr* 27; *RybGęśli* B2.

»cień człowieczy« (1): A dużyce się śmieją/ że ten/ co by grzeczy/ Słowá wyrzéc nieumié nowy
cień człowieczy. *KochFr* 130.

Szereg: »lubo snem, lubo cieniem, lub marą« (1): Poćiesz mię/ iáko możesz: á ftaw łye przedemną
Lubo łnem/ lubo cieniem/ lub marą nikczemną. *KochTr* 10.

7. *Sztuczna postać ludzka, kukła* (2) : Ná takowe pukanie zdiáć w łukniách cienie/ Iáko draby
przy łzańcoch/ łpołtáwiác przy ścienie. *BielSat* N [*idem*] *BielSjem* 35.

8. *W malarstwie* (3) :

a. *Fragmenty obrazu pokryte ciemną farbą* (1) : iáko dobry málarz/ cieniem/ wyłádzi rzecz/ y
wczyni iá oblá: á iáłnością poda ná dáłá/ ná głębią/ zniży/ łkroci/ podług potrzeby. *GórnDworz* I5v.

b. *Zarys, szkic* (2) : Graphis – Czien malarsky. *Calep* 462b, 953b.

9. [*Lizena, pionowy, płaski pas muru stosowany jako wzmocnienie ścian lub ozdoba*: Tam mur stoi
stary, wysoki. Przy cieniach tego muru są blanki gontami nakryte, aż do bramy *LustrWpol* 14; Około
tego kołpaka cienie po włosku murowane są na zwyż łok. 3 3/4, a mur tych ceniów wzięź łok.
1 i troszkę więcej. *LustrWpol* 88.]

10. *Zestawienie w funkcji nazwy botanicznej*: »nocna cień« = *rodzaj ziela* (1) : Solanum herba,
Noćnacień/ Nachtłchatten. po niemiecku. *Mącz* 398d.

Synonimy: 1. *chłod*; 2. *ciemność, mrok*; a. *piekło*; 3. *pochrona, zasłona*; 4. *figura, maskara, zasłona*;
6. *duch, mara*; 7. *kukła*; 8. *umbra*.

Cf CIENISTOŚĆ, CIENNOŚĆ